

УДК 614.4:616-036.22-08(9.1)

DOI: <https://doi.org/10.22141/2308-2097.55.1.2021.229438>

Чабан М.П.¹, Шевцова З.І.², Гапонов В.В.³

¹ Редакція обласної газети «Зоря», м. Дніпро, Україна

² ДУ «Інститут гастроентерології НАМН України», м. Дніпро, Україна

³ ДУ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України», м. Дніпро, Україна

Як долали епідемії наші попередники

For citation: Gastroenterologia. 2021;55(1):62-66. doi: 10.22141/2308-2097.55.1.2021.229438

Резюме. У статті показано безкомпромісну боротьбу лікарів з інфекціями на зламі XIX–XX століть у Катеринославській губернії. Найпоширенішими епідеміями в той час були холера, віспа, дифтерія, чума, висипний та поворотний тифи тощо. Наведено статистичні дані про поширеність епідемій на Катеринославщині. Наведені методи боротьби з інфекційними захворюваннями.

Ключові слова: епідемії; холерний бунт; лікарі-подвижники; Катеринославщина (Дніпропетровщина)

У середині XIX століття по всій Російській імперії лютували епідемії, переважно холери, віспи, черевного тифу, дифтерії та чуми. Це було пов'язано з незадовільними санітарно-гігієнічними умовами, скупченістю населення, недостатнім наданням медичної допомоги. Загрозу для тварин завдавали сибірська виразка, чума, сап. Найефективнішими засобами боротьби з інфекційними захворюваннями на той час були карантинні заходи, оголошені урядом. У зв'язку з низькою свідомістю населення і недостатнім рівнем просвітницької роботи переважна більшість населення, особливо в сільській місцевості, вороже ставилася до лікарів і проведення ними протиепідемічних заходів.

Холерний бунт у Петербурзі

Найбільша епідемія холери в Петербурзі, що спричинила так званий холерний бунт, спалахнула в 1831 році. Інфекцію принесли з Індії у Європу британські солдати. Про причину цього захворювання прості люди не мали достатнього уявлення. Винуватцями епідемії вважали лікарів, переважно німецького і польського походження, які нібито навмисно труїли людей, направляли здорових до лікарні й там давали отруєні ліки тощо. Неймовірна жара, що тоді тривала в Петербурзі, сприяла поширенню інфекції. У місті почалися погроми: руйнували лікарні та холерні бара-

ки, вбивали лікарів і схожих на них, якщо знаходили склянки з ліками.

Головні події бунту відбулися 22 липня 1831 року на Сінній площі, що знаходилася біля однойменного ринку. Натовп кричав: «Бий лікарів!» Бунтарі розгромили лікарню в Таїровому провулку (нині провулок Бринько), вбили кількох лікарів і поліцейських. На площу вивели війська. Спогади сучасників неоднозначні щодо початку активних дій: поліції чи бунтівників.

Як би там не було, імператор Микола I, дізнавшись про бунт, приїхав із Петергофа на Сінну площу. Смілива поява царя, його яскрава промова знизили напруження натовпу. Люди поступово почали розходитися, запевняючи у відданості цареві. Про сміливу поведінку Миколи I видатний поет Олександр Пушкін написав у вірші «Герой»:

*...Клянусь: хто життям своєю
Играл пред сумрачным недугом,
Чтоб ободрить угасший взор,
Клянусь, тот будет небу другом,
Каков бы ни был приговор...*

Ці події яскраво відобразив у літографії художник В.Ф. Фримен «Як цар не побоявся холери» (1831 рік). Відголоски тих подій відчувалися й у деяких віддалених містах імперії, але були нетривалими й незначни-

© 2021. The Authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License, CC BY, which allows others to freely distribute the published article, with the obligatory reference to the authors of original works and original publication in this journal.

Для кореспонденції: Гапонов В.В., ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України», вул. Вернадського, 9, м. Дніпро, 49044, Україна; e-mail: v_gaponov@ukr.net

For correspondence: Volodymyr Gaponov, State Institution "Dnipropetrovsk Medical Academy of the Ministry of Health of Ukraine", Vernadsky st., 9, Dnipro, 49044, Ukraine; e-mail: v_gaponov@ukr.net

Full list of authors information is available at the end of the article.

ми. Так, у повітовому Хвாலінську Саратовської губернії натовп вбив санітарного лікаря А.М. Молчанова під час проведення ним протиепідемічних заходів.

Епідемія холери в Новомосковському повіті

На боротьбу з епідемічними захворюваннями в Катеринославській губернії земським зібранням асигнувалося 30 000 карбованців щорічно. Найбільш лютою виявилася епідемія холери 1865 року в Новомосковському повіті. Це призвело до необхідності відкриття в повітовому центрі холерного комітету. В його обов'язки входило здійснення «своєчасних розпоряджень про припинення епідемії». Водночас діяли: земські органи, які займалися охороною здоров'я, і холерний комітет. Дублювання заходів характерне для часів реформ, коли народжується щось нове.

До нас дійшли імена лікарів 150-річної давності, які рішуче діяли для припинення епідемії холери в нашому краї. Це повітовий лікар Олексій Петрович Волошинів, міський новомосковський лікар Павло Кіндратович Тяпочкін, лікар Палати державного майна Діонісій Феліціанович Смогловський та інші. За свою діяльність вони заслуговували всілякої подяки. Комітетом були запрошені лікарі: Володимир Федорович Соловійов, Павло Васильович Щировський і Йосип Йосипович Свенцицький. Залишивши свої власні обов'язки, подвижники присвятили себе допомозі хворим на холеру.

За даними комітету, під час епідемії 1866 року захворіли 1179 осіб, померли 192 особи, одужали 987 осіб. Проте наведені цифри навіть самими сучасниками піддавалися сумніву як значно занижені з урахуванням великої смертності, що спостерігалась у деяких місцях згаданого повіту.

Після припинення холерної епідемії в повіті спалахнула епідемія на вівцях, а слідом за тим — на рогатій худобі. Комітет здоров'я та Управа відправили в повіт ветеринарних лікарів Матвія Францевича Ключинського і Степана Семеновича Скоробогатова (батька відомого катеринославського архітектора Дмитра Скоробогатова). До речі, вони мали навіть обмежені права на здійснення лікарської практики. Ветлікарі вживали всіх заходів, щоб припинити хвороби і падіж тварин. Проте наслідки епідемії були настільки зловісні, що заходи інколи не приносили користі. При цьому час і брак коштів позбавляли лікарів можливості діяти успішно.

В архівах комітету зберігалася статистика щодо ураження епідеміями худоби. Тоді захворіло 5154 голови рогатої худоби, із них пало 2820, а видужали лише 2334. Тепер про овець. Захворіла 891 вівця, пало 597 овець, одужало 294. Причому наведені цифри стосувалися тільки селянських господарств; у поміщицьких економіях статистика не досліджувалася.

«Цивільних хворих не приймаємо...»

Як виглядала в тих екстремальних умовах місцева лікарня? За розпорядженням губернського Приказу громадського піклування (слово «піклування» означа-

Імператор Микола I під час ліквідації холерного бунту на Сінній площі.
Літографія В.Ф. Фримена. 1838 рік

ло опіку, догляд, турботу) 15 серпня 1865 року лікарню передали у відання повітової земської управи.

На той час міська лікарня стала військовим лазаретом. Прийом до неї цивільних хворих був заборонений. Здавалося, земська управа повинна користуватися правом поміщати в лікарню хворих усіх станів. Адаже при малій кількості військових хворих залишалася достатня кількість вільних ліжок для лікування цивільних. Тільки за такої умови лікарня могла б перебувати у віданні новоствореного земства. Але парадокс полягав у тому, що лазарет у 1866 році все ще утримувався за рахунок військового відомства і слугував тільки для самих військових. Земці розводили руками: участь управи в завідуванні такою лікарнею виглядала зовсім зайвою.

Для організації медицини потрібні були кошти, а їх у всі часи не вистачає. Однак земська управа складала кошторис для облаштування в місті лікарні всього-навсього на 25 ліжок. З того кошториса, по суті, почалася медична справа на Новомосковщині: після відкриття

Усе холера винна. Художник П. Федотов. 1848 рік

лікарні в повітовому центрі потроху стали відкривати маленькі, крихітні лікарні та фельдшерські пункти в різних кінцях повіту. Лікарні підпорядковувалися земської управі, між ними укладалися відповідні контракти (угоди).

Складнощі в роботі Новомосковської земської управи

Звернемося до тогочасної практики. Контракт уклали між підрядником, купецьким сином Мойсеєм Тавровським і Катеринославським Приказом громадського піклування. Контрагент брав на себе обов'язок через два місяці після затвердження контракту побудувати замість старої лазні нову. Стару будівлю планували перетворити на каплицю для померлих. Тавровський не поспішав виконувати це зобов'язання, хоч управа наполягала.

Будівництво лазні йшло так повільно, що не могло своєчасно завершитися й загрозувало стати довгобудом. Земська управа просила Тавровського збільшити кількість робітників, але він ігнорував прохання, робота не прискорювалася. Під час огляду об'єкта будівництва працівниками управи виявилось таке: споруда настільки мала, що намір Тавровського відкрити там лазню на дві половини (чоловічу та жіночу) не міг бути здійсненим. Уповільнене будівництво не давало жодних шансів на швидке завершення об'єкта. У рішенні управи говорилося: «Відносно колишньої лазні спонукати п. Тавровського, щоб він вжив заходів до виправлення її та доведення до такої міри, щоб вона була зручна для хворих».

Підрядник Тавровський показав свою несумлінність і недбалість також в інших випадках. Наприклад, на річці Вовчій у Павлограді був пором, що потребував негайного ремонту, тому що загрожував небезпечкою для проїжджаючих. 28 вересня 1861 року уклали контракт із купцем Тавровським на ремонт поромів через річки Вовчу і Гніздку. Минув час, виявилось, що підрядник відремонтував пороми недбало і не два, як обумовлено за контрактом, а один. Хоча гроші справно отримав за ремонт. У зв'язку з цим домовлено: «На період виправлення недоліків ремонту користуватися

приватним поромом економії п. Лихачова по 5 карбованців сріблом у день». Ось про такі проблеми в перші роки функціонування земства нагадала епідемія холери 1866 року.

Видатний художник Павло Федотов на картині «Усе холера винна» майстерно відобразив побутову сценку. Під час вечірки, після зловживання алкогольними напоями та їжею, чоловік зі стільця впав на підлогу. Оточуючі намагалися допомогти йому. Вони з острахом припускають, що стан гуляки обумовлений холерою, що на той час лютувала в місті (один із запрошених гостей тримає в руках газету з новинами), а не надмірним зловживанням спиртних напоїв. Інші учасники вечірки не звертали увагу на подію, продовжували випивати й обговорювати свої справи. Митець у картині висміяв людські недоліки, зокрема пияцтво, панікерство. На зворотній стороні полотна він написав вірш:

*Как лукавого в грехах,
Наш брат укоряет,
Так, когда холеры страх
В городе гуляет.
Все всему она виной,
Все холеры. Так иной,
Чуть до вкусного дорвется,
Не утерпит — так напнется,
Что в здоровую-то пору
Переварит желудку в пору.
Так подчас, забывши страх,
На приятельских пирах
Выпьют одного вина
По полдюжины на брата.
Смотришь — худо, кто ж вина,
Все холера виновата.*

Холерний бунт в Юзівці

У XIX столітті епідемії продовжували спалахувати в різних місцях великої Катеринославської губернії, до складу якої входила Юзівка (нині Донецьк). Як відомо, у 1869 році землі в цій місцевості придбав британський промисловець Джон Юз. Він став буду-

Подія біля холерного барака.
Художник І. Владимиров

Тифозний барак.
Фото початку XX століття

вати там завод, поруч виникло робітниче поселення, назване на його честь Юзівкою. Скупченість населення, низький санітарно-гігієнічний рівень сприяли розвитку інфекційних хвороб. У 1892 році в Юзівці спалахнула холера. Підбурювачі-революціонери стали поширювати чутку, ніби лікарі морять народ і самі поширюють заразу. Почалося, як завжди, із розгрому винних магазинів. П'яні люди, переважно робітники заводу, пішли грабувати крамниці та палити казенні установи.

На той час губернатором Катеринославської губернії був Володимир Карлович Шліппе. Він послав екстремним поїздом два батальйони Софійського піхотного полку під командою полковника графа Павла Шувалова для приборкання бунту. Згодом і сам приїхав туди.

З приходом військ заворушення припинилися. Проводилися пошуки й арешт бунтівників і мародерів, які розтягнули по домівках і сусідніх селах награване майно. Крім нищення і пограбувань, було чимало й людських жертв. Визнали винними 400 осіб. Губернатор наказав здійснити покарання — публічну екзекуцію різками. Заарештованих не судили, родини не втратили своїх годувальників. За спогадами Федора Шліппе, сина губернатора, масова екзекуція та швидкість покарання справили на населення сильне враження. Через два місяці губернатор знову відвідав Юзівський завод. Усе відбувалось у звичному режимі, без гніву і невдоволення. У губернії порядок був відновлений.

Черевний тиф на Катеринославщині (сучасній Дніпропетровщині)

У липні 1895 року в Катеринославській губернії збільшилася кількість хворих на черевний тиф. У серпні того ж року всі ліжка терапевтичного відділення губернської лікарні зайняли хворі із цією патологією. У палатах, розрахованих на 10 ліжок, перебували 15 чоловік. Стан лікарні став критичним: приймати хворих виявилось нікуди. Відмовляти в прийомі пацієнтів із високою температурою, яких привозили родичі та поліція, було негуманним і нелюдям. Тому 9 вересня того ж року земська управа прийняла рішення: переобладнати літній терапевтичний барак (місткістю на 70 чоловік) на зимовий. Для цього запланували будівельні роботи: обікласти цеглою, перелати підлогу і стелю, переробити двері та вікна тощо. На будівництво витратили 3710 карбованців (із фонду асигнувань на боротьбу з епідемічними захворюваннями). 20 жовтня 1895 року зимовий барак був готовий для використання [2].

Існували й інші проблеми: заборонили пільговий проїзд залізницею до медичних закладів осіб, покусаних скаженими тваринами. Завдяки наполяганням земської управи 17 листопада 1897 року тодішній губернатор, генерал-майор Олександр Баторський, відновив пільги в обсязі, як для сліпих осіб.

У зв'язку зі складним епідеміологічним станом виникла необхідність у розширенні штату бактеріологічної станції та створенні при ній віспошепильного

Обкладинка книги Валер'яна Підмогильного «В епідемічному бараці»

відділення. На той час до її штату входив лише один ветеринарний лікар й один лаборант.

Для боротьби з віспою важливим було проведення щеплення. Необхідний для цього детрит доставлявся з Харкова, але не завжди своєчасно і не в усіх випадках якісним. За цю послугу Катеринославське земство відправляло щорічно до Харківського медичного товариства 1200 карбованців, а ще 2000 карбованців для розширення там бактеріологічної станції. Закономірно постало питання про розвиток власної бактеріологічної станції в Катеринославі. Міська дума і товариство фельдшерів планували відкрити ще й віспаний телятник. У 1912 році на території земської лікарні звели оригінальну триповерхову споруду для бактеріологічної станції, яка згодом стала бакінститутом. У цьому закладі до революції та деякий час після неї працювала лікарем-бактеріологом просвітянка Наталя Михайлівна Мазепа-Сингалевич.

У 1920 році в селі Чаплі, що на Катеринославщині, у зв'язку із загрозливим епідемічним станом відкрили тифозний барак. Один із найвидатніших письменників українського «розстріляного відродження» Валер'ян Підмогильний був родом із того краю. Задовго до появи всесвітньо відомого роману Альбера Камю «Чума» (1947 рік), ще в 1922-му виходить збірка оповідань Валер'яна Підмогильного «В епідемічному бараці» [3]. В однойменному творі (ним автор заслужено пишався) майстер слова випередив пошуки європейського літе-

ратурного екзистенціалізму. Те, що відкрилося майбутньому нобелівському лауреату А. Камю внаслідок Другої світової, наш земляк художньо осмислив в часи громадянської війни в Україні. Січеславський прозаїк відобразив знецінення людського життя на тлі епідемії, війни та вселенської розрухи.

Таким чином, у боротьбі з епідеміями самовіддано працювало чимало медичних працівників. У коло наших історико-краєзнавчих досліджень потрапили подвижники, які в розквіті сил померли на Придніпров'ї:

— від висипного тифу — Леонід Ребінін (64 роки), Антон Смідович (44 роки), Євген Істомін (43 роки), Аполлінарій Слоновський (30 років);

— черевного тифу — Федір Гаркавцев;

— холери — студент-медик Всеволод Маліновський;

— дифтерії — Микола Моцаков (35 років);

— інфекції — Іван Лешко-Попель (43 роки) та інші.

Сучасні медики також ризикують своїм життям у боротьбі з інфекційними хворобами, як їх попередни-

ки. Багато чого змінилося, але дух і відданість обраній справі лишилися, як і колись...

References

1. Chaban NP. *There would be no happiness, but misfortune helped. Sobytie. 2020 Jun 10;(1241):23. (in Russian).*

2. Chaban NP. *They took the vaccine and lay in a fever... Sobytie. 2020 Apr 22;(1234):23. (in Russian).*

3. Pidmogylnyj V. *V epidemichnomu baraci: narys [In an epidemic barracks: an outline]. Kyiv, Leipzig: Ukrai'ns'ka nakladnja; 1922. 47 p. (in Ukrainian).*

Отримано/Received 13.02.2021

Рецензовано/Revised 26.02.2021

Прийнято до друку/Accepted 04.03.2021 ■

Information about authors

M.P. Chaban, Editorial Office of the Regional Newspaper "Zorya", Dnipro, Ukraine

Z.I. Shevtsova, State Institution "Institute of Gastroenterology of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine", Dnipro, Ukraine

V.V. Gaponov, State Institution "Dnipropetrovsk Medical Academy of the Ministry of Health of Ukraine", Dnipro, Ukraine; e-mail: v_gaponov@ukr.net

Conflicts of interests. Authors declare the absence of any conflicts of interests and their own financial interest that might be construed to influence the results or interpretation of their manuscript.

M.P. Chaban¹, Z.I. Shevtsova², V.V. Gaponov³

¹ Editorial Office of the Regional Newspaper "Zorya", Dnipro, Ukraine

² State Institution "Institute of Gastroenterology of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine", Dnipro, Ukraine

³ State Institution "Dnipropetrovsk Medical Academy of the Ministry of Health of Ukraine", Dnipro, Ukraine

How epidemics were defeated by our ancestors

Abstract. The article presents an uncompromising struggle of doctors with infections at the turn of the 19–20th centuries in the Katerynoslav region. The major epidemics at that time were: cholera, smallpox, diphtheria, plague, spotted and relapsing fevers and so on. Statistic

data are provided on the spread of epidemics in the Katerynoslav region. The methods of fighting infectious diseases have been described.

Keywords: epidemic; cholera riot; doctors-associates; Katerynoslav (Dnipropetrovsk) region